

HOOFSUK 7
BRONNELYS

- Basson, J.J.** 1980. Die Tsongakraal-Opelugmuseum in perspektief. Skripsie vir Nagraadse Diploma in Museumkunde. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Bates, C.W.** 1947. A Preliminary Report on Archaeological Sites on the Groot Letaba River, Northern Transvaal. South African Journal of Science, 43:365-75.
- Bates, C.W.** 1955. Brief aan J.N. Swart Esq., in verband met inligting oor Eiland.
- Beals, R.L. & Hoijer, H.** 1965. An Introduction to Anthropology. New York: MacMillan Company.
- Beattie, J.** 1975. Other Cultures. Aims, methods and achievements in Social Anthropology. London : Routledge and Kegan Paul.
- Becker, R. & Nettleton, A.** 1989. Catalogue. Ten Years of Collecting (1979-1989). Nettleton and Hammond Tooke (ed). Standard Bank Foundation Collection of African Art, University Art Galleries Collection of African Art, University Ethnological Museum Collection. Johannesburg: University of the Witwatersrand.
- Boonzaaier, C.C.** 1980. Die Inheemse Bestuurstelsel en Hofstelsel van die Nkuna van Ritavi met verwysing na hulle herkoms. MA-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Bruwer, J.P. v. S.** 1963. Die Bantoe van Suid-Afrika. Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.
- Burman, Jose.** 1969. Who really discovered South Africa? Cape Town: C. Struik.
- Coertze, P.J.** 1965. Inleiding tot die Algemene Volkekunde. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Coertze, R.D.** 1991. Doelmatige tegnologie in Gazankulu. SA Tydskrif vir Etnologie. 14(3)
- Cuenod, R.** 1967. Tsonga-English Dictionary. The Central Mission Press, SA. Braamfontein: Sasavona Publishers & Booksellers.
- Cuenod, R.** 1978. English-Tsonga Tsonga-English Pocket Dictionary. Braamfontein: Sasavona Publishers & Booksellers.

- Das Neves, D. Fernandes.** 1879. A Hunting Expedition to the Transvaal. Translated from the Portuguese by Mariana Monteiro. London: George Bell and Sons.
- Davison, P.** 1978. The Material Culture of the Balobedu: MA-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Davison, P. & Harris, P.** 1980. Cotton Weaving in South-east Africa : Its History and Technology. Reprint from Textile History, Volume II. Cape Town: Pasold Research Fund Limited.
- Departement van Onderwys en Opleiding.** Tsonga Terminologie en Spelreëls. No. 3. Pretoria: Staatsdrukker.
- De Vaal, J.B.** 1984. Ou Handelsvoetpaaie en Wapaaie in Oos- en Noord-Transvaal. Contree, No. 16, bladsy 5-15.
- De Vaal, J.B.** 1985. Handel langs die Vroegste Roetes. Contree, No. 17, bladsy 5-14.
- Dicke, B.H.** 1936. The Bush Speaks. Border life in old Transvaal. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.
- Duggan-Cronin, A.M.** 1935. The Bantu Tribes of South Africa, Vol. IV, Section I: TheVathonga. London: Cambridge University Press.
- Earthy, Dora E.** 1968. Valenge Women. The Social and Economic Life of Valenge Women of Portuguese East Africa. Birmingham: Frank Cass and Company Limited.
- Erskine, St. Vincent.** 1875. Four Journeys. Journey to Umzila South East Africa 1871-2. Journal of the Royal Geographical Society, XLV, 95.
- Evers, T.M.** 1975. Recent Iron Age Research in the Eastern Transvaal, South Africa: South African Archaeological Bull. 30:71-83.
- Evers, T.M.** 1979. Salt and Soapstone Bowl Factories at Harmony, Letaba District, Northern Transvaal. Goodwin Series 3. Cape Town. South Africa Archaeological Society.

- Evers, T.M.** 1981. The Iron Age in the Eastern Transvaal, Voigt, E.A. (ed) Guide to archaeological sites in the Northern and Eastern Transvaal, 64-109. Pretoria: Transvaal Museum.
- Fox F.W. & Young, M.E. Norwood.** 1982. Food from the Veld. Johannesburg and Cape Town: Delta Books (Pty) Limited.
- Frese, H.H.** 1960. Anthropology and the Public : The Role of Museums. Leiden : EJ Brill.
- Grilo, Valez.** 1977. Aspects of the Cultural Life of the Changana-Tsonga People and their Neighbours. Ongepubliseerd.
- Grosvenor, M.B. (ed).** 1977. The Renaissance. Makers of Modern Man. Vol. IV in The Story of Man. Washington, D.C.: National Geographic Society.
- Hammond-Tooke, W.D. (ed).** 1974. Bantu Speaking Peoples of Southern Africa. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hartman, J.B.** 1972. Die Politieke en Judisiële Organisasie van die Suidelike Changana (Bosbokrand) in die lig van hulle herkoms. MA-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Hartman, J.B.** 1978. Die Samehang in die Privaatreg van die Changana-Tsonga van Mhala, met verwysing na die administratiefregtelike en prosesregtelike funksionering. D. Phil-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Hartman, J.B. & Kriel, J.B.** 1991. Gazankulu en sy mense. Pretoria: Kriel & Hartman.
- Junod, H.A.** 1897. Les Charts et les Contes des BaRonga de la Baie de Delagoa. A collection of Shangana-Tsonga Folk tales. Lausanne: G Bridel.
- Junod, H.A.** 1905. The Ba-Thonga of the Transvaal. Addresses and Papers read at the Joint Meeting of the British and South African Associations for the advancement of Science. South African Journal of Science, Vol. 3: 222-262.
- Junod, H.A.** 1927. The Life of a South African Tribe. Volume I en II. London: McMillan.

- Junod, H.P.** 1935. The Vathonga. In: Duggan-Cronin, A.M. The Bantu Tribes of South Africa. Vol IV Section I. London: Cambridge University Press.
- Junod, H.P.** 1938. Bantu Heritage. Pretoria: Swiss Mission of South Africa.
- Junod, H.P.** 1977. Aspects of the Cultural Life of the Changana - Tsonga People and their neighbours in the sixteenth and seventeenth centuries 1498-1650. Ongepubliseerde manuskrip.
- Junod, H.P.** 1981. Vutlhari bya Vatsonga. The Wisdom of the Tsonga - Shangana people. Braamfontein: Sasavona Books.
- Kent, L.E.** 1942. The Letaba Hot Spring. Transvaal Roy. Society South Africa, 29(2):35-47.
- Kent, Lesley.** 1986. The Thermal Saline Springs of the North-Eastern Transvaal. Ann. geol. Surv. South Africa 20, p. 141-154.
- Kettlitz, W.K. & Verschuur, T.B.** 1958. Die Hans Merensky-Natuurreservaat. Fauna en Flora.
- Kirby, P.K.** 1934. The Musical Instruments of the Native Races of South Africa. London : Oxford University Press.
- Krige, E.J. and Krige, J.D.** 1980. The Realm of a Rain Queen. Oxford. Oxford University Press (1st ed. 1943).
- Krige, J.D.** 1937. Traditional Origin and Tribal Relationship of the Sotho of Northern Transvaal. Bantu Studies, 2(4).
- Krige, E.J.** 1938. The place of the North-eastern Transvaal Sotho in the South Bantu complex. Africa II, 265-293.
- Küsel, U.S.** 1987. Die Ontwikkeling van die Transvaalse Provinsiale Museumdiens. D.Phil-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Lawton, A.C.** 1967. Bantu Pottery. Annals of the South African Museum, Volume 49, Part 1, p. 1-434. Cape Town: SA Museum.

- Liengme, C.A.** 1981. Plants used by the Tsonga people of Gazankulu. Bothalia 13, 3 and 4: 501-518.
- Liesegang, G.J.** 1967. Beiträge zur Geschichte des Reiches der Gaza Nguni im südlichen Moçambique, 1820-1895. D.Phil-proefskrif. Köln: Universität zu Köln.
- Lipps, Julius E.** 1949. The Origin of Things. A Cultural History of Man. London: George G Harrap and Company Limited.
- Malinowski, B.** 1922. Argonauts of the Western Pacific. New York : EP Dutton.
- Malinowski, B.** 1968. The Dynamics of Culture Change. New Haven and London: Yale University Press.
- Montez, Caetano.** 1940. As Raças Indigenas de Moçambique. Smith A.K. The peoples of Southern Mosambique : historical survey.
- Oberholzer, H.** 1982. Administrasie van Nasionale Museums in die Republiek van Suid Africa. Memoirs van die Nasionale Museum. Bloemfontein.
- Pelto, P.J. and Pelto, G.H.** 1978. Anthropological Research. The Structure of Inquiry. London: Cambridge University Press.
- Potgieter, D.J.** (ed). 1973. Standard Encyclopaedia of Southern Africa, No. 9. Johannesburg: Nasou.
- Powdermaker, Hortense.** 1966. Stranger and Friend. Norwich: Fletcher and Son Limited.
- Punt, W.H.J.** 1958. Die Verkenning van die Krugerwildtuin deur die Hollandse Oos-Indiese Kompanjie 1725. Tydskrif vir Wetenskaplike navorsing in die Nasionale Parke in die Unie van Suid Afrika, No. 1.
- Quin, P.J.** 1959. Foods and Feeding Habits of the Pedi. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Raddatz, H.** 1886. Das Kaffernland am Untern Olifant. Petermann's Mitteilungen No. 32, bl. 53.

- Schepard, Anna O.** 1968. Ceramics for the Archaeologist. Washington, DC: Carnegie Institute of Washington.
- Schoeman, S.** 1983. Eloquent Beads - The Semantics of a Zulu Art Form. Africa Insight, Volume 13 No. 2.1.
- Schofield, J.F.** 1948. Primitive Pottery - An Introduction to South African Ceramics, Pre-historic and Proto-history. (Handbook series No. 3). Cape Town: South African Archaeological Society.
- Smith, A.K.** 1969. The Trade of Delagoa Bay as a Factor in Nguni Politics 1750-1835. Leonard Thompson (ed.). African Societies in Southern Africa. London: Heineman Educational Books Limited.
- Smith, A.K.** 1973. The People of Southern Mozambique: An Historical Survey. Great Britain: Journal of African History, XIV, 4, pp 565-580.
- Terblanche, H.P.** 1983. Die fees van die eerste vrugte. Overvaal Museumnuus. Vol.10, No. 2 bl. 13-15.
- Van der Kooy, R.** 1989. Development: mirage or miracle. Development, the Human Challenge. Development Society of Southern Africa. Potchefstroom: UPHE.
- Van der Lith, A.A.** 1960. Die Keramiek van die Venda. MA-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Van Schalkwyk, J.A.** 1985. Die Tegniese Skeppinge van die Molepo van Thabamoopo. MA-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Van Warmelo, N.J.** 1935. A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of South Africa. Ethnological Publications No. 5. Pretoria: Government Printer.
- Velcich, G.** 1963. Salt from the Soil. Bantu, July 1963.
- White, W.** 1800. Journal of a voyage. From Madras to Columbo and Delagoa Bay, on the eastern coast of Africa. London: John Stockdale.

Wiid, F.G.I. & Bothma, C.V. s.a. 'n Etniese oorsig van die stamme van Gazankulu. Pretoria:
Departement van Bantoe-administrasie en -ontwikkeling.

Wilson, M. & Thompson, L. 1936. A History of South Africa to 1870. Cape Town and
Johannesburg: David Philips.

Witt, J.R.G. s.a. Primitive Salt Production in the North-Eastern Transvaal. Ongepubliseerde
manuskrip.

Witt, J.R.G. 1966. Primitive Salt Production in the Transvaal Lowveld. Scientific South
Africa. 3(6):21-24.

HOOFSUK 8
BYLAES

- A: Plantbenutting deur die Tsonga**
- B: Bates se brief**
- C: Woordelys: Tsonga - Afrikaans**

Die Botaniese en Tsonganame is aan die hand van C.A. Liengme nagegaan
Daar kon nie vir alle Tsonganame Afrikaanse name gekry word nie

KONSTRUKSIE: HUTBOU, VISFUIKE, SOUTFILTREERDERS, KOOKSKERMS, GRAANSTORE, BEESKRAAL

<i>Colophospermum mopane</i> nxanatsi/kondze mopanie	Die basiese raamwerk van hutte, kookskerms en soutfiltreerders word van mopaniepale en -latte gemaak, en gebind met mopaniebas.
<i>Themeda triandra</i> mbvume rooigras	Die hutte se dakke word meestal met rooigras gedek en die soutfiltreerders word daarmee uitgevoer.
<i>Phragmites mauritianus</i> rihlanga dekrief, fluitjiesriet	Die plafon in die hoofvrou se hut word netjies met latte afgewerk. Word ook as 'n onderlaag by die dek van dakke gebruik.

POTTEBAKKERY

<i>Piliostigma thonningii</i> nkokotso kameelspoor	Die peule, tamula , word as gereedskap by die vorming van potte gebruik.
<i>Lonchocarpus capassa</i> mbhandzu appelblaar	'n Spaan om die bodem van 'n pot te vorm word van die hout gemaak.
<i>Xerophyta retinervis</i> sirudzu bobbejaanstert, besembos	Word in die brandproses gebruik.

MANDJIEWEEF EN -VLEG

<i>Acacia ataxacantha</i> muluwa vlamdoring	Hout word in dun repe gesny vir die weef van wan-en bêremandjies.
<i>Brachylaena discolor</i> mphata kusvaalbos	Word gebruik vir die randversterking van die mandjies.
<i>Hyphaene crinita</i> ilala lalapalm	Blare word in repe gesny vir die vleg van dolossakke, reissakke en bierfiltreerders.
<i>Sansevieria hyacinthoides</i> xikwenga aambeiwortel	Die vesel van hierdie plant is vroeër gebruik as garing en as skering vir die biesiematjies en hingsels vir sakke, voordat sisal beskikbaar was.

<i>Cyperus sexangularis</i> risama biesiegras, matjiesgoed	Slaapmatte word hiervan gemaak.
<i>Hyparrhenia hirta</i> ntsenga dekgras	Graanmandjies word van dekgras gemaak.
<i>Cocculus hirsutus</i> risotse/rixotse/rixoto	Mandjies, waarin die vrouens ware op hul koppe dra, word hiervan gevleg; die bêre- en wanmandjies word ook hiermee afgewerk.
<i>Dioscorea cotinifolia</i> risidwa olifantsvoet	Die stingels van hierdie rankplant word gebruik om die rand aan die hoofgedeelte van mandjie vas te werk.
<i>Tylosema fassoglensis</i> nthamula marambaboerboontjie	Die stingels word vir die vleg van mandjies gebruik. Aftreksel van die wortels word as kleurmiddel gebruik.
<i>Grewia flavescens</i> nsihana skurwerosyntjie	Word gebruik om mandjies aan mekaar vas te werk.

KLEURSTOF

<i>Lannea stuhlmannii</i> ndzivata bastermaroela	Die bas word geweek en gekook en gee dan 'n bruin kleurstof.
<i>Tylosema fassoglensis</i> nthamula marambaboerboontjie	Wortels gee bruin kleurstof.

MUSIEKINSTRUMENTE

<i>Lannea stuhlmannii</i> ndzivata bastermaroela	Een van die houtsoorte vir die klein plat drom wat deur 'n n'anga bespeel word.
<i>Faurea saligna</i> muthango Transvaalboekenhout	Word gebruik vir die basis van die mbila .
<i>Pterocarpus angolensis</i> murotso/mvhangazi kiaat	Vorm die basis van die mbila .
<i>Ficus capensis</i> nkuwa besemtrosvy	Word gebruik vir die vervaardiging van dromme.

<i>Ficus sycomorus</i> nkuwa gewone trosvy	Word gebruik vir die vervaardiging van dromme.
<i>Ficus sonderi</i> xirhomberhombe xa tintsava bergrotsvy	Word gebruik vir die vervaardiging van dromme.
<i>Colophospermum mopane</i> nxanatsi mopanie	Word gebruik vir slaanstokke vir die bespeling van dromme.
<i>Lannea discolor</i> ximutswani dikbas	Gebruik vir 'n klein plat drom wat die n'anga gebruik.
<i>Balanites maughamii</i> nulu groending	Die musiekboog, xipendane , word van hierdie boom gemaak. Medisyne van fyngemaalde wortels dryf demone uit.
<i>Calodendrum capense</i> mbhovhu wildekastaiing	Beenratel van die gedroogde vrug word deur dansers gedra tydens feeste.
<i>Commiphora pyracanthoides</i> xifata gewone kanniedood	Die hout word gebruik vir die basis van die mbila , vingerklavier.
<i>Grewia flavescens</i> nsihana skurwerosyntjie	Word gebruik vir die maak van musiekboë, xitende , xipendane , xizambi . Die penne waarmee die vel oor die drom gespan word, word van hierdie hout gemaak.
<i>Sclerocaria birrea</i> nkanye maroela	Die hout word gebruik vir dromme, tingoma , en ook soms vir die vingerklavier, mbila .
<i>Phragmites mauritianus</i> rihlanga dekriet, fluitjiesriet	Word gebruik om fluite te maak. So ook 'n bamboes spesie, wat uitheems is.
<i>Hyphaene crinita</i> ilala lalapalm	Blare word as snaar vir snaarinstrumente en vir die vleg van sekere ratels gebruik.
<i>Abrus precatorius</i> susumane	Sade van hierdie giftige plant word in ratels geplaas.
<i>Oncoba spinosa</i> mbhovu snuifkalbassie	Saadhuisies dien as 'n verskeidenheid ratels asook 'n soort fluitjie (xiwaya).

HOUTSNEEWERK

<i>Acacia nigrescens</i> nkaya knoppiesdoring	Die hout word gebruik vir die maak van stampers.
<i>Albizia versicolor</i> mbhesu/mvhangazi wo basa grootblaarvalsoring	Die hout is hard en van ligte kleur en word gebruik vir stampblokke asook ander houtwerkvoorwerpe.
<i>Berchemia discolor</i> nyiri bruinivoor	Die hout word gebruik vir die maak van stampers en handvatsels vir gereedskap soos dissels.
<i>Bolusanthus speciosus</i> nkhamba vanwykshout	Word gebruik vir die maak van handvatsels van gereedskap, kieries en klein stoeltjies en nekbanksies.
<i>Cassine transvaalensis</i> ximapana transvaalsaffraan	Word gebruik vir die maak van lepels, gereedskaphandvatsels.
<i>Cassine aethiopica</i> nqayi koedoebessie	Die hout word gebruik vir die maak van kieries.
<i>Combretum imberbe</i> mondzo hardekool	Die hout word gebruik vir die maak van stampers en stampblokke.
<i>Combretum hereroense</i> mpotsa kierieklapper	Gereedskapshandvat Stampers en verskeie ander houtvoorwerpe.
<i>Combretum apiculatum</i> mpotsa rooibos	Gereedskapshandvatsels, seremoniële dansbyl word van hierdie hout gemaak.
<i>Crossopteryx febrifugia</i> nkombekwa sandkroonbessie	Bakke en ander huishoudelike gebruiksartikels word van hierdie hout gemaak.
<i>Gardenia spatulifolia</i> xitsalala transvaalkatjiepiering	Lepels word van hierdie hout gemaak.
<i>Ptaeroxylon obliquum</i> ndzari	Huishoudelike gebruiksartikels.
<i>Dombeya rotundifolia</i> xilubarhi drolpeer/dikbas	Lepels, gereedskapshandvatsels, Pikhandvat.

<i>Diospyros mespiliformis</i> ntoma/mgula jakkalsbessie	Stampers en stampblokke, deurrame, vir hutbou, en vir jukke.
<i>Dalbergia melanoxylon</i> xipalatsi sebrahout	Ornamente, kieries, nekbankies, Seremoniële dansbyle en stokke.
<i>Pterocarpus angolensis</i> mvhangazi/murotso kiaat	Bakke, borde, lepels, kieries, bierbekers, seremoniële dansbyl.
<i>Spirostachys africanus</i> ndzopfuri tambotie	Stoeltjies, bakke, kieries word van tambotie gemaak.
<i>Maytenus heterophylla</i> xihlangwa gewone pendoring	Lepels word van hierdie hout gemaak.
<i>Crossopteryx febrifuga</i> nkombekwa sandkroonbessie	Bakke, lepels en ander huishoudelike artikels word van hierdie hout gemaak.
<i>Hexalobus monopelatus</i> mbomu/nxakama shakamapruim	Die hout word gebruik om lepels en stoeltjies te maak.
<i>Breonadia salicina</i> (was <i>Adina microcephala</i>) muhlomo/muthuma/nhlume mingerhout	Papklitser, rifeto , word van hierdie hout gemaak.
<i>Grevia flavescens</i> nsihana skurwerosyntjie	Besems, word van die dun takke saamgebondel gemaak.
<i>Xerophyta retinervis</i> ntsengele	Besems word hiervan gemaak.

YSTERVERWERKING

<i>Combretum imberbe</i> mondzo hardekool	Gebruik in die smeltproses van ystererts.
<i>Terminalia sericea</i> nkonolo vaalboom	Houtskool word in die smee-oond gebruik.

MEDISYNE EN MAGIESE MIDDELS

<i>Maytenus senegalensis</i> xihlangwa rooipendoring	Ekstrak van die wortels, dorings en blare word vir borskwale gebruik; die bas teen maagongesteldhede.
<i>Spirostachys africana</i> ndzopfuri tambotie	Bas dien as purgeermiddel; melksap is 'n pynstiller.
<i>Ansellia gigantia</i> phakama wilde orgidee	Wortels word as hoofpynmiddel gebruik.
<i>Lonchocarpus capassa</i> mbhandzu appelblaar	Bas is slagbytteemiddel en in 'n mengsel ook teen verkoue.
<i>Strychnos madagascariensis</i> nkwakwa botterklapper	Pitte bevat 'n purgeermiddel; olie is geskik vir seepmaak.
<i>Azelia quanzensis</i> nxenhe peulmahonie	Seep word van hierdie plant gemaak.
<i>Dicerocaryum zanguebarium</i> dindza	Word vir seep en as haarwasmiddel gebruik.
<i>Amaranthus cruentus</i> nhlaba ya fole hanekam, misbredie	Snuif word van die blare gemaak.
<i>Aloe davyana</i> mhangani kleinalwyn	Snuif word van die blare gemaak.
<i>Trichilia emetica</i> nkuhlu rooiessenhout	Bas vir leerlooi; die bone bevat olie, wat in soliede vet stol as dit uitgepers word—seep word daarvan gekook en die oliekoek word vir veevoer gebruik. Die bone word ook geëet.
<i>Bolusanthus spesiosus</i> nkhamba vanwykshout	Wortels is 'n purgeermiddel, dien ook as slaapmiddel.
<i>Sclerocarya birrea</i> nkanye maroela	Bas is 'n disenterie-teemiddel.
<i>Lonchocarpus capassa</i> mbhandzu appelblaar	Wortels word gebrand en rook ingeasem teen verkoue.

<i>Gardenia spatulifolia</i> xitsalala Transvaalkatjiepiering	Takke word oor die drumpel van 'n hut gelê of daar naby in die grond gesteek om hekse en bose geeste weg te hou. 'n Mikstok word ook as altaar vir vreemde geeste gebruik. Het beskermende eienskappe om die n'anga teen bose magte te beskerm.
<i>Combretum imberbe</i> mondzo hardekool	Die as word as plaasvervanger vir kalk en dus as afwitkalk gebruik.
<i>Albizia versicolor</i> mvhangazi wo basa grootblaarvalsoring	'n Middel word van die wortels en bas gemaak om demone uit te dryf.
<i>Asparagus virgatus</i> nkwangulantila kathbosdoring	Hierdie plant het magiese eienskappe. 'n Tak word aan die brand gesteek om ongewenste reën af te weer.
<i>Kigella africana</i> mpfungu worsboom	Die groot vrugte word gebrand sodat die digte rook 'n dreigende storm kan afweer.
<i>Asclepias burchelli</i> kotoni bergkapok, bergtonteldoos	Die wortels is 'n wurmteemiddel.
timintsu ontgeïdentifiseerd	'n Kruieplant wat as medisyne gebruik word. Die latynse naam kon nie gekry word nie.
<i>Blumea aurita</i> <i>asook</i> <i>Espaltes</i> <i>gariépina</i> munywani blougifbossie	'n Oplossing van die plant in warm water word op seerplekke op die liggaam aangewend.
<i>Bridelia micrantha</i> mindzere mitserie	Die bas dien as maagmedisyne.
<i>Capparis tomentosa</i> mukorongwe wollerige klapperbos	Die bas dien as maagmedisyne.
<i>Clematis brachiata</i> maamba klimop, lemoenbloiesel	Die stoom van die blare wat in water gekook word, word teen hoofpyn ingeasem. Die wortels word teen verkoues in die neus gestop.
<i>Cryptolepis capensis</i> nyokani	Hierdie plant dien as wurmteemiddel.
<i>Cyphostemma humile</i> ndlejane brandbessie	Vloeistof van fyngedrukte blare vir oorpyn.
<i>Gnidia rubescens</i> xinyokonyokane	Wortels dien as 'n wurmteemiddel.

<i>Lippia javanica</i> musuzwane koors (tee) bossie	Gekookte blare is 'n middel teen hoes en teen neusbloei.
<i>Solanum incanum</i> ndzhulwane gifappel, bitterappel	Vrugte word fyn gedruk en op die oop naelstringseer geplaas.
<i>Spilanthes mauritiana</i> xixwene	Blare word op mondsere geplaas om pyn te verminder.
<i>Trichilia emetica</i> nkuhlu rooiesenhout	'n Olie uit die sade ge-ekstraheer word wyd vir medisinale en kosmetiese doeleindes gebruik.
<i>Turraea obtusifolia</i> mbhovane kanferfoelieboom	Geneuste vrugte en blare word as 'n maagspoelmiddel gebruik.
<i>Xeromphis obovata</i> mutungababara doringbeenappel	Geneuste wortels word gebruik om demone uit te dryf.
<i>Zanthoxylum capense</i> manhungwane kleinperdepram	Gebruik vir verkoues.
<i>Sphaeranthus incicus robyns</i> munywani soutbossie	Sout word van hierdie plant verkry.

VELDKOS

<i>Adansonia digitata</i> ximovu kremetart	Droë vrugtepulp word van die vrug gemaak.
<i>Amaranthus thunbergii</i> thyeke hanekam, misbredie	Blaargroente word van hierdie plant gekook.
<i>Annona senegalensis</i> ndzompfa/muyembe wildesuikerappel	Vrugtepulp word van die vrug verkry.
<i>Antidesma venosum</i> mpfalambati voëlsitboom	Vrugte word geëet.
<i>Arachis hypogea</i> manga grondboontjie	Van grondbone (uitheems) word verskeie geregte gemaak.

<i>Artabotrys brachypetalus</i> ntita/xivudzi grootaakbessie	Vrugte word geëet.
<i>Bequaertiodendron magalimontanum</i> nombela stamvrug	Vrugte word geëet.
<i>Berchemia discolor</i> nyiri/muwe bruinivoor	Vrugte word geëet.
<i>Bidens pilosa</i> muxiji knapsekêrel	Blaargroente word gekook en geëet.
<i>Bridelia micrantha</i> mindzere mitseri	Vrugte word geëet.
<i>Cajanus cajan</i> ndodzi kongoboontjie	Hierdie is 'n soort ertjie (uitheems) wat geëet word.
<i>Capsicum frutescens</i> viriviri brandrissie	Paprika is 'n belangrike toevoeging in die Tsonga se dieët.
<i>Carissa edulis</i> nchungulu enkeldoringnoemnoem	Vrugte word geëet.
<i>Cassia occidentalis</i> nembenembe sambokpeul	Sade word gekook en geëet.
<i>Cephalantus natalensis</i> muthondwa witaarbeibos	Vrugte word geëet.
<i>Colocasia antiquorum</i> rupi olifantsoor, amadoembie	Blaargroente (uitheems) word gekook en geëet.
<i>Corchorus confusus</i> guxe rosyntjiefosfamilie	Blaargroente word gekook en geëet.
<i>Corchorus tridens</i> guxe rosyntjiefosfamilie	Blaargroente word gekook en geëet.

<i>Cordia ovalis</i> mpon'wana snotbessie	Vrugte word geëet.
<i>Cucumis melo</i> rhanga spanspek	Vruggroente (uitheems) word geëet.
<i>Cucurbita maxima</i> rhanga boerpampoen of hubbard pampoen	Skorsies (uitheems) word geëet.
<i>Cucurbita pepo</i> murgpampoen of skorsie	Pampoene word wyd geëet. Ook blaargroente (uitheems).
<i>Diospyros mespilliformis</i> mgula/ntoma jakkalsbessie	Vrugte word geëet.
<i>Diospyros natalensis</i> xintomantomane fynblaarjakkalsbessie	Vrugte word geëet.
<i>Euclea divinorum</i> nhlangua towerghwarrie	Vrugte word geëet.
<i>Ficus capensis</i> nkuwa besemtrosvy	Vrugte word geëet.
<i>Ficus capreaefolia</i> xinkuwana skurwevy	Vrugte word geëet.
<i>Ficus soldanella</i> nkuwa ya tintsava grootblaarrotsvy	Vrugte word geëet.
<i>Ficus sonderi</i> xirhomerhombe xa tintsava bergrotsvy	Vrugte word geëet.
<i>Ficus stuhlmannii</i> xirhombe laeveldvy	Vrugte word geëet.
<i>Ficus sycomorus</i> nkuwa gewone trosvy	Vrugte word geëet.
<i>Flacourtia indica</i> muqokolo goewerneurspruim	Vrugte word geëet.

<i>Garcinia livingstonei</i> mbhimbi laeveldse geelmelkhout	Vrugte word geëet en 'n alkoholiese drank word gebrou en gedrink.
<i>Grewia flavescens var. olukundae</i> nsihana yo kulu skurwerosyntjie	Vrugte word geëet.
<i>Grewia occidentalis</i> ntsepukane kruisbessie	Blaargroente word gekook en geëet.
<i>Hexalobus monopetalus</i> mbomu shakamapruim	Vrugte word geëet.
<i>Ipomoea batatas</i> gapi/ritiyi patat	Soetpatat (uitheems) word gekook en geëet.
<i>Lagenaria siceraria</i> rindanga bierkalbas, kalbas	Kalbasse word as groente geëet.
<i>Landolphia kirkii</i> muwungwa	Vrugte word geëet.
<i>Lannea discolor</i> ximutswani dikbas	Vrugte word geëet.
<i>Lannea edulis</i> nchuchungwa wildedruif	Vrugte word geëet.
<i>Lannea stuhlmannii</i> ndzivata bastermaroela	Vrugte word geëet.
<i>Lantana rugosa</i> tihove ta valungu	Vrugte word geëet.
<i>Mimusops zeyheri</i> mpfluxane moepel	Vrugte word geëet.
<i>Opuntia ficus-indica</i> mudoro	Vrugte word geëet.
<i>Pappea capensis</i> gulaswimbi doppruim	Vrugte en vrugtepulp word geëet.

<i>Parinari curatellifolia</i> mbulwa grysappel	Vars of gedroogde vrugte word geëet.
<i>Pennisetum americanum</i> mahoba sorghum	Sorghum word vir die brou van bier gebruik.
<i>Phaseolus spp.</i> nyawa	'n Soort boontjie (uitheems) word van hierdie plant verkry.
<i>Phyllanthus reticulatus</i> nthethenya	Vrugte word geëet.
<i>Phyllanthus verrucosus</i> nsangasa	Vrugte word geëet.
<i>Physalis peruviana</i> malanguti	Vrugte (uitheems) word geëet.
<i>Plectranthus esculentus</i> nthada	Rankwortels word geëet.
<i>Saccharum officinale</i> mova suikerriet	Suikerriet (uitheems) word net so geëet.
<i>Sclerocarya birrea</i> nkanye maroela	Vrugte en neute word geëet en bier word van vrugte gebrou.
<i>Securinea virosa</i> nhlangawume witbessiebos	Vrugte word geëet.
<i>Sphaeranthus incicus robyns</i> munywani soutbessie	Sout word van hierdie plant verkry.
<i>Strychnos madagascariensis</i> nkwakwa botterklapper	Vrugte asook vrugtepulp waarvan koekies gemaak word word geëet.
<i>Strychnos spinosa</i> nsala groenklapper	Vrugte word geëet.
<i>Syzygium cordatum</i> muthwa/muhlwa waterbessie	Vrugte word geëet.
<i>Tabernaemontana elegans</i> nkahla laeveldse paddaboom	Vrugtepulp word geëet.

<i>Trichilia ermitica</i> nkuhlu rooiessenhout	Vrugtepulp word geëet.
<i>Tylosema fassoglensis</i> nthamula marambaboerboontjie	Saad word gerooster en geëet.
<i>Vangueria infausta</i> mpfilwa wildemispel	Vrugte word geëet; vrugtepulp word by melk gevoeg om dit suur te maak.
<i>Ximenia americana</i> var <i>microphylla</i> ntsengele kleinsuurpruim	Vrugte word geëet.
<i>Ximenia caffra</i> ntsengele grootsuurpruim	Vrugte word geëet.
<i>Zea mays</i> mavele mielie	Mielies is die stapelvoedsel en basis tot baie ander geregte.
<i>Ziziphus mucronata</i> ncecenyi blinkbaar-wag-'n-bietjie	Vrugte word geëet.

**LETABA AFRICANDER STUD
LETABA AFRIKANERBEES-STOET**

C.W. BATES
PHONE: MULATI, 111

"PLATVELD,"
PRIVATE BAG
GRAVELLOTTE
N. TRANSVAAL

J.N. Swart Esq.,
P.O. Box 174,
Bloemhof,
Transvaal.

29th Nov. 1955

Dear Sir,

I regret the delay in answering your communication dated 24.10.55, bearing on the farm Eiland. I hope the following rough notes may be of use to you.

Long before the area was opened up to settlers, the area around the hot spring was the favourite shooting ground of the late President F.W.Reitz of the Orange Free State. Although in those days it was not known that the water was hot, the late President described the swampy marsh and the salt pan along the Mamzabo spruit in such a manner as to leave no doubt that it was the area in which he used to shoot.

The original Crown Grant was issued in 1922 to a Mr E.T. Elliot who was the first man to settle on Eiland. Elliot built the old brick house and dip near the Black Hills and cleared some ground there. In 1924 Elliot disposed of the farm to George St. Leger Devenish for £400 without knowing there was a hot spring on the farm. George St. Leger Devenish, well known as a Rugby Springbok, was a Compound Manager on the Robinson Deep Mine, and did not actually live on Eiland. Eiland was farmed by his nephew, Frank St. Leger Devenish, from 1924 to 1938.

Shortly after buying the farm in 1924 George and Frank Devenish decided to investigate the reed swamp. There were many native legends and superstitions about this area, which we believed to be the abode of spirits. It was said that in the early days the natives used to chase elephants into the swamp, and kill them when they were bogged down. The Devenishes cut down a large mopani tree which was placed over the swamp, and along which they crawled until they were over the main eye. It is said that three whip sticks tied together did not reach the bottom. The eye was opened up and quantities of drift sand and gravel thrown in to make it possible to stand in the hole without sinking in. Photographs of the bath at this stage are still in the possession of Frank Devenish who lives at New Agatha, P.O.Tzaneen.

- 2 -

During 1927 George Devenish sent down corrugated iron and cocoapan rails, from which the original bath was made. The old homestead was built the same year and occupied by Frank and Maud Devenish until 1938. It was found that the corrugated iron deteriorated very rapidly in the spring water, and in 1931 Mosie van Buuren built the present bath of 9 x 1½ inch planks using the original cocoa-pan rail frame work. van Buuren also made a drain to enable the bath to be cleaned out. The Devenishes augmented their farming income by by building a number of pole and daager rondawels which were hired out to holiday makers, shooting parties, etc.

From 1922 onwards the most plentiful species of game was water-buck. Tsessebe, roan, sable, wildebeest and impala were also numerous, but surprisingly enough kudu were scarce. Eiland was always a noted lion farm. Game were attracted by the salt, and lions leopard and cheeta concentrated there to prey on the game.

The Devenishes tried out different breeds of cattle at Eiland, including Frieslands, Ayrshires, Sussex, Devons and Herefords and found that all these breeds were a failure. Finally Africanders were tried and these proved very successful. The first Africander bull to enter the Letaba district was a bull named "Success" who was brought down to Eiland in 1932 and was bred by A.Laly of Zeerust.

In 1938 George Devenish sold two portions of Eiland, measuring 71 and 95 morgen to the Consolidated Murchison (Tvl) Goldfields & Development Co. for a consideration of £500, and obtained from them a lease entitling him to use the two plots for agricultural and pastoral purposes.

In 1943 Eiland was purchased from the deceased Estate of the late G.St.L.Devenish by Dr. J.A.Pienaar and myself, from which time onwards the use of the hot spring by the public was restricted and shooting was prohibited. During the war there had been a considerable amount of poaching on Eiland, and by the time I went to live there roan and tsessebe had disappeared. However the game was protected and by the time we sold Eiland in 1950 game was again plentiful. During my 7 years at Eiland I established a herd of pedigree Africander cattle which is now the biggest in the Lowveld. The present swimming bath, also the cement work, steps, drain, etc of the present hot bath were built by myself.

Most of the Letaba farms were named by the land surveyors who did the original survey. Eiland was supposed to be called "Mamazapi" which is a corruption of the native name of the spruit which passes the hot bath (Mamzabo). However another farm somehow got the name Mamazapi, so Eiland was named after the large island in the Groot Letaba river. Mamzabo means salt.

Further information is obtainable from the following papers:
L.E.Kent: "The Letaba Hot Spring." Trans.Roy.Soc.of S.A. Vol.XXIX Part II,
C.W.Bates: "A Preliminary Report on Archaeological sites on the Groot Letaba River."
S.A.Journal of Science, Vol.XLIII (1947).

Hoping these notes will be if some use to you.
Yours faithfully,

C.W. BATES.

Alle woorde soos dit in die teks voorkom is in hierdie woordelys opgeneem. Dit wil sê, enkelvouds- en meervoudsprefiks word soos dit voorkom, gelys.

basa	(mv.) wit (krale)
bongela	swart heuplap
byala	bier
chayeni	soort halssieraad/hoofsieraad
choyoyo	eindwoorde van storieverteller
dekeni	deken (naam van doek)
dladla	kookhut
dovani	Tsongavrou se romp
dzhomela	Venda: drinkpotjie
dzova	ongegiste maroelasap
fole	snuif
funeko	gevlegde handsak
gandzelo	altaar
gandzelo ra swikwembu	altaar vir voorvadergeeste
gandzelo ra wan'wana	altaar vir vreemde geeste
gandzelo xa Xitsonga	altaar vir Tsongageeste
gangisa	hofmakery
garingani	storieverteller
garingani-wa-garingani	beginwoorde van storieverteller
guxe	soort groente
jomela	drinkpotjie
juva	blou/ligblou (krale)
khali ya madi	Venda: waterpot
khancu	ander naam vir Tsongavrou se romp
khayisa	soort hoofsieraad
khazi	soort hoofsieraad
khomba	dogter se inisiasie/hubare dogter
khudza	pop van mieliestronke en krale
khunara	halssieraad
khuwana	bierbedieningspot
khuwaza	pers krale
kokwana	ouer gerespekteerde vrou
ku bomba	om jou mooi te maak
ku cibelega xirhengele	"om die potskerf te dans-seremonie"
ku cinela khomba	om geïnisieer te word
ku fayeka	om te bars tydens bakproses/breekbaar wees
ku gandzela	om offerandes te bring
ku gurumbela	om pap driffig met houtlepel te roer
ku hatima	om te blink
ku hisa timbita	om potte te bak
ku hlahluva	om waar te sê

ku hlamba ndzhaka	reinigingsrite
ku hlomisa	om die bruid huis toe te vat
ku khana	om vreugdedans uit te voer
ku khangula	om nuwe pot te verseël vir gebruik
ku loveka	om te week
ku lovola	om trougoedere oor te dra
ku luma	"om te byt" (soort reinigingsrite)
ku nhlanga	om die liggaam te merk/tatoëer
ku nkulumbane	om trilgeluid uit te voer
ku phahla	om offerhandeling uit te voer
ku susa vuloyi	om bose geeste te elimineer (kraalhoof drink eerste bier-seremonie)
ku swula	om tou te rol
ku themenzela	om pot met klip te polys
ku tshimbela	om fyn te maal
ku tumbisa	om kalbasse skoon te skraap
ku vavela	om versiering deur brandwerk aan te bring
ku vumba	om kleipot te maak
ku vuta	om verloof te raak
ku ya ngomeni	om besnydenisskool by te woon
ku yila	om taboëreëls na te kom
longwe	netsak vir versameling van veldvrugte
lopa	swart doek
lovolo	trougoedere
macomani	(mv.) tamboeryn (sien mantsomane)
madliridliri	(mv.) Tsongapop
mafurha	(mv.) die vet van die rooiesenhoutboom
mahlomo	(mv.) troutoerusting/huishoudelike gebruiksartikels
majenje	(mv.) termiete
majomela	(mv.) drinkpotjies
majorho	(mv.) mielierys
makandzwa	(mv.) maroelavrugte
makanyi	(mv.) maroelavrugte
makhaha	(mv.) graansorghum
makhaxa	(mv.) tossels
makholo	(mv.) versierings op kalbasse/hout/hutvloere
makhuwana	(mv.) bierbedieningspotte
mankhubani	(mv.) klein soutklonte
mantsomane	(mv.) tamboeryne
maqalaka	(mv.) halssieraad
maranga	(mv.) skouerlappe van krale
marhavingo	(mv.) spiese
maribye	(mv.) klippe
masimu	(mv.) beplante landerye
masindza	(mv.) koperarmringe
masweko	(mv.) drieklipkookplek
matimu	(mv.) stories van die verlede

matimu ya swa khale	(mv.) stories van die verlede (geskiedenis)
mativula	eersgeborene
matsunyetsunye	halssieraad
mavele	(mv.) mielies
mbila	vingerklavier
mbita	kleipot vir bier/water
mbita ya ku sweka byala . . .	bierkookpot
mbvule	pop van vrugtedop
mfuku	snuifbotteltjie
mhalamhala	blaashoring
mhamba	soort amulet
mhamba ya xikwembu	amulet vir die voorvadergeeste
mhanga	'n klimplant
mhaninkulu	halssieraad
midjungwa	(mv.) visnette
mihlalanyoni	(mv.) soort halssieraad
mikhavu	(mv.) gewoontereëls
milala	(mv.) soort palm
milawu	(mv.) regsreëls
milongo	(mv.) troutoerusting
minceka	(mv.) skouerdoeke
mindzheko	(mv.) skepkalbasse
minkamba	(mv.) eetbakke
minkambana	(mv.) eetbakke
minkukulu	(mv.) besems
mintundzwani	(mv.) soort mandjie
mirhi	(mv.) medisyne/beskerende plante
miroho	(mv.) groetedis
mixaka	(mv.) soort biesie
mkhunga-mbuti	vaalblou skouerdoek
mpalu	vaalblou/wit blokkiesmateriaal
mpfumba	handelsgeselskap
mucato	(mv.) troue
mugangu	(mv.) hoofsierade
mugayu	(mv.) mieliemeel
muguruto	(mv.) maalbak vir geweekte mielies
muhlome	(mv.) mingerhout
muhlwa	(mv.) termiete
mukhumbi	(mv.) kanoe's
mukhusu	(mv.) gedehidreerde groente
munchinchi	groot trom
mungazi	(mv.) rooi (krale)
mungoma	waarsêr
munhu wa ku vumba	pottebakker
munyu	sout
munywani	soutbossieplant

muqangala	musiekinstrument: fluit van bamboesriet met snaar
muqangala	musiekinstrument
muroho	groente
murundzhu	pottebakkersoond
muthuma	mingerhout
muti	kraal/wooneenheid
mutshobe	gefiltreerde soutoplossing
muvatli	(mv.) houtsneewerker
muwapfuka	geel (krale)
muxiji	blaargroente
muzanine	oranje (krale)
n'anga	kragdogter
n'wahuva	graansorghum
n'wamajabula	soort skouerdoek
n'wananyini	tyd van ryp maroelavrugte
nceka	skouerdoek
Ndau	Ndaustam (ook: Ndawu)
ndhayimani	diamant
ndhindana	Tsongavrou se dansrok
ndhumba	spesiale hut vir geestesaanbidding
ndhumba ra Ndau	hut vir aanbidding van Ndau-geeste
ndivata	bastermaroela
ndlhama	heupsieraad
ndyangu	huishouding - kookplek
ndzawu	sekere rankplant
ndzheko	skepkalbas
ndzivata	bastermaroela
ndzovo	vishoek (ook: xinjovo)
ndzovolo	trougoedere
ndzumba	langwerpige trom
ngoma	groot trom/seunsbesnydingskool en rites
ngomani	kleiner trom
Ngoni	stam verwant van Tsonga
ngula	groot graanmandjie
nguvu	Tsongavrou se romp
nhanga	dogtershut
nhlahlu	soort biesie
nhlambeto	papkookpot
nhlampfi	vis
nhlampfurha	kasterolieplant
nhlomisa	bruid
nhlume	mingerhout
njekejeke	soort biesie
njele	handratel
njeti	rooipers en wit doek
njovo	visstok (hoek en lyn)

nkambana	waskom/deksel vir kookpot (van klei)
nkambana wo hlambela	groot waskom
nkanyangwa	kleirol
nkanyi	maroelavrug
nkuhlu	rooiesenhoutboom
nkukuto	visnet
nkulukumba wa muti	kraalhoof
nnkhó	Venda: biergispot
noyi	towenaar
nsati lonkulu	grootvrou/eerste vrou
nseve	pylpunt
nsimu	landerye
nsungukati	vroedvrou/ouer vrou van status
nthabana	mandjie
nthevele	medisynevelsakkie
ntomani	soort halssieraad/mopaniewurm
ntsendzele	openbare vergaderplek
ntshovelo	oestyd/oeste
ntsonga	klein hut in landerye
ntsumbula	kassawa
ntundzwani	mandjie met deksel
nturuka	kookhut
nwamatatana	hoofsieraad
Nwamitwa	dorp in Gazankulu
nwana	kind/pop
nyama	vleis
nyeleti	ster
nyiza	soort skouerdoek
phandzi	offerplek
phapha	kalbas
qonto	knoop van krale
ribombo ra xigaza	die uithangklere van Gazankulu
rigidawa	wit katoendoek
rihlalu	(mv.) glaskrale
rihlanga	(mv.) riete
rihlelo	(mv.) wanmandjies
rikatla	(mv.) skulp van varswatermossel
rindzhela	(mv.) soort hoofsieraad
rintoto	(mv.) enkele kralestring
risame	(mv.) soort biesie
ritlama	(mv.) kopernekringe
ritlatla	(mv.) kopernekringe
ritlhavo	(mv.) lang naald
saka	sak/mieliemeelsak
sangu	slaapmat
siyandhani	rooi doek

sokisi	bloes
swifejani	(mv.) armbande
swikomu	(mv.) skoffelpikke
swikurumudzu	(mv.) arm- en beenringe
swikwembu	(mv.) voorvadergeeste
swikwembu swa ka hina	ons voorvadergeeste/familiegeeste
swikwembu swa van'wana	vreemde geeste
swikwembu swa vanwana	vreemde geeste
swiphapha	(mv.) kalbas(houers)
swirhanga	(mv.) soort pampoens
swirhundzu	(mv.) mandjies
switlati	(mv.) tipe graanhutte
swivumbiwa	(mv.) pottebakkerie
thamula	peul van kameelspoorboom
tikhwini	plastiekkrale
thumbu	soort halssieraad
thyeke	blaargroente: misbredie
tihomu	(mv.) beeste
tihuku	(mv.) hoenders
tikhota	(mv.) koperkrale
tilo	hemelruim
Tilo	opperwese
timbita	(mv.) kleipotte
timbuti	(mv.) bokke
timitsu/timintsu	(mv.) wortels van medisinale plant
tin'anga	(mv.) kragdokters
tindlu	(mv.) hutte
tindluwa	(mv.) grondbone
tinhlambeto	(mv.) kookpotte (klei)
tinhlolo	(mv.) dolosse
tinhunguvani	(mv.) medisynehouers van kalbas
tlhari	spies/assegaai
tshama-n'ta-vuya	skouerdoek: "sit met seep"/"bly sit by die huis"
tsima	werksparty
tsuka	wynrooi (krale)
valoyi	(mv.) towenaars
vandla	mansvergaderplek
vathlari	(mv.) blou heksagonale krale
vavumbi	(mv.) pottebaksters
vudoga	perdestertare
vuhlalu	(mv.) krale
vuhlalu bya tindleve	oorbelle
vukanyi	maroelabier
vuloyi	(mv.) towery
vumba	klei
vumbi	pottebakster

vunghoma	(mv.) waarsêers
vusenga	gedraaide koperdraad arm- en beenringe
vuswa	mieliepap
vuvumbi	pottebakker
wasi	donkerblou (krale)
xanga	soort heupsieraad
xibelani	dansrok
xibikelo	mielieweebak (nie baie bekend nie)
xibo	houtspaan
xiboxelo	plek waar maroelas bewerk word
xichayo	houtspaan
xidawuzeni	groen (krale)
xidlalatana	halssieraad vir baba
xidonci	bloudruk
xidzuvulo	kraalhof/hooft se drinkbeker
xidzwele	soort dans wanneer baba een maand oud is
xifejani	soort armband
xifezane	soort hoofieraad
xifhune	soort halssieraad
xifunga	soort heupgordel
xigejo	kort dansromp van kragdokter
xigurumbana	soort kookhut
xihatimani	blink skouerdoek
xihiso	groot maalkom vir mielies
xihiswana	kleinste maalkom vir snuif
xihlambelo	groot waskom
xihlambeto	papkookpot
xihluto	biersif
xijomedyani	kleinste kleipotjie
xijomela	kleidrinkpotjie
xijomelani	kleinste kleipotjie
xijomelo	hooft se bierdrinkpotjie
xikambani	klein klei-eetbak
xikasani	soort hoofieraad
xikatawa	bloes
xikhato	potstaanholte in kleivloer
xikhudzu	houerkalbas
xikhurumudzu	armbande/beenringe
xikhuwani	bierbedieningspotjie
xikolombane	kleiner trom
xikomu	skoffelpik
xikope	grafiet
xikwenga	sisal
xilemu	verseelde saadstoorpot
xileyi	slee
xilovekelo	mielieweebak

xiluvelo	kaptein se woonplek/sitplek
ximatsatsa	soort skouerdoek
ximbitana	groentekookpot
ximbvekembveke	soort musiekinstrument
ximhangele	tarentaal
ximphambati	ronde metaalplaatjie
ximpombondwana	benaming vir Tsongapop
xingele-ngele-ngele	klokkiesgeluid
xingelengele	klokkie
xinhanga	gebruike/tradisies/maniere
xinhlambetwana	groentekookpot
xinhunguvani	medisynehouer van kalbas
xinjhava	soutfilter
xinkumani	swart skouerdoek
xinkwamani	beborduurde meelsak/skouerdoek
xintewana	mandjie
xinthabana	mandjie
xintsandzani	benaming vir Tsongapop
xintsantekani	benaming vir Tsongapop
xipachi	beursie
xipendana	soort musiekboog
xipereta	kralalap (ook xiqovochela)
xipfukwani	snuifhouer aan kralesieraad
xiphodzo	bo-armsieraad
xiphunga	waaierbesem van hiënastert
xipungo	fyngeaalde grondbonedis
xiqovochela	kralalap
xiqovochela xa nyeleti	kralalap met stermtotief
xiqovochela xa ximhangele	kralalap met tarentaalmotief
xiqovochelo lexi ntsongo	klein kralalap
xirhangana	fees van die eerste vrugte
xirhengele	potskerf
xirhumbulo	maroelaneut-verwyderingsgereedskap
xirhundwana	klein xirhundzu-mandjie
xirhundzu	koniese mandjie
xirhuva	miershoopklei
xiridza	fyngeaalde grondbonedis
xisahani	saag
xisambi	skouerdoek uit Zambië
xisilafole	maalbak vir snuif
xisontana	soort halssieraad
xisukana	kortsteel skoffelpik
xitariyani	soort skouerdoek
xitende	musiekboog
xitendze	graanstoorhut
xitheve	slaapmat vir een persoon

xitiko	kookskerm
xitlhekutana	boonste laag van dansrok
xitseka	mielieweebak
xitshatshana	klein soort mandjie
xitshopana	geel (krale)
xitshudyana	korsteel stamper
xitshungulu	amulet
Xitsonga	Tsonga
xitsukelani	deurskynende glaskrale
xitsumba	kookskerm
xitswirirani	soort skouerdoek (rankplantmotief)
xitswori	medisyne-kookpotjie
xivala	beeskraal
xivumbelo	gat in grond vir berg van klei
xivumbi	afdakkie voor hut
xiwaya	musiekinstrument
xiwidzo	eerste bieroffer aan hoof van wooneenheid
xiwiko	eerste bieroffer aan hoof van wooneenheid
xixevo	bydis vir mieliepap
xiyadani	soort skouerdoek
xiyandhana	kragdogter se heupdoek
xizambana	soort halssierraad
xizambi	musiekinstrument
xunga	soutklont
xunga xa munyu	"hoop van sout"/soutklont
yele	bloes
-yila	taboe
yila	taboe
yimiso	biërgisplot
yinkho	biërgisplot (Venda-beïnvloeding)